

УДК 911.3:502.4

ЦІННІ ПРИРОДНІ КОМПЛЕКСИ ТА ОБ'ЄКТИ ВЕРХІВ'Я ПРУТУ В МЕЖАХ ЧОРНОГОРИ: ПЕРСПЕКТИВИ ЕКО-ТУРИСТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ**В.П. Брусак, Б.В. Сенчина,
Д.А. Кричевська**Львівський національний університет
імені Івана Франка

Подано перелік і схарактеризовано пам'ятки неживої природи (геологічні, геоморфологічні, гідрологічні), флористичні та фітоценотичні об'єкти, стиглі та перестиглі деревостани у верхів'ї Пруту. Розглянуто можливості використання цінних природних комплексів та об'єктів гірського масиву Чорногора у навчально-пізнавальних та екотуристичних цілях.

Ключові слова: геологічний, геоморфологічний, гідрологічний, флористичний, фітоценотичний, цінні об'єкти, деревостани, туристичні стежки.

Вступ. Чорногора найвищий і найцінніший з наукової, природоохоронної, еколого-освітньої та естетичної точок зору гірський масив Українських Карпат і Карпатської гірської системи в цілому. Не випадково ще до Першої світової війни польські вчені В. Шафер та С. Соколовський вибрали територію верхів'я ріки Прут у межах Чорногори як таку, що підлягає охороні з огляду на наявні ділянки пралісів. У 1921 р. ця територія набула статусу резервату, у 1936–1939 рр. – входила до складу Чорногірського національного парку (1532 га). У 1955 р. було організовано Говерлянське заповідне лісництво (3927 га), яке в 1968 р. увійшло до складу Чорногірського масиву Карпатського державного заповідника. З 1980 р. територія басейну верхів'я Пруту в межах Чорногори увійшла в Говерлянське заповідне лісництво Карпатського державного природного парку (ДПП), з 2001 р. – Говерлянське природоохоронне науково-дослідне відді-

лення (ПОНДВ) Карпатського національного природного парку (НПП) [6; 9].

Загально відомо, що основними критеріями при організації національних природних парків та виділення їхніх функціональних зон, в т.ч. заповідної, є наступні: 1) оригінальність і типовість природних територіальних комплексів (ПТК); 2) унікальність ПТК; 3) натуральність екосистем; 4) біогеоценотична гетерогенність екосистем; 5) стабільність екосистем різноманітних рангів; 6) рекреаційне значення екосистем; 7) спортивно-туристичне значення; 8) ландшафтно-естетичне значення [10]. Всім цим критеріям, а також принципу басейнового підходу до організації природно-заповідних об'єктів відповідає територія Говерлянського лісництва (тепер – ПОНДВ).

Цінні природні комплекси і об'єкти досліджуваної території. Територія басейну верхів'я Пруту в межах гірського масиву Чорногора є цілісна басейнова геосистема, що складається із двох тісно взаємопов'язаних підсистем – природних територіальних комплексів різних рангів і природних аквально-гірських комплексів різних порядків і типів, яка практично співпадає з територією Говерлянського ПОНДВ Карпатського НПП. Практично всі природні комплекси верхів'я Пруту є цінними, унікальними і неповторними та охоплюють повний спектр висотних ландшафтних комплексів Чорногори від дніщ річкових долин до вершини Говерли. Ніде в Українських Карпатах в басейні однієї річки увесь спектр висотної рослинної поясності та ландшафтно-ярусності у такій повноті не представлений. Враховуючи відносно низький ступінь антропогенної трансформованості території верхів'їв басейну, то цей спектр можна вважати унікальним для всієї Карпатської гірської системи [1].

Нижче перелічимо і коротко схарактеризуємо тільки окремі цінні об'єкти у басейні верхів'я Пруту – пам'ятки неживої

природи, флористичні та фітоценотичні об'єкти, стиглі та перестиглі деревостани. Наведені дані базуються з одного боку на аналізі регіональної і спеціальної літератури [2; 4–7; 10; 11] та результатах власних польових досліджень, проведених впродовж останніх 20-ти років на території Говерляньського заповідного лісництва Карпатського НПП.

Важливою складовою природи верхів'я басейну р. Прут є **пам'ятки неживої природи**: геологічні відслонення, палеонтологічні рештки, окремі мальовничі форми рельєфу (скелі, визначні вершини, каньйони та ін.), водоспади, озера, джерела тощо. Пам'ятки неживої природи поряд з

об'єктами живої природи (видами флори і фауни, рослинними угрупованнями і зоокомплексами) та ландшафтними комплексами є головними об'єктами охорони Карпатського НПП. Значимість пам'яток неживої природи в національних парках полягає у тому, що вони мають наукову, культурно-історичну, естетичну, освітню (дидактичну), рекреаційну (спортивно-туристичну) та екологічну цінність. Власне всі ці властивості пам'яток неживої природи в комплексі дають їм змогу виконувати функції, які гармонійно вписуюся в головні завдання НПП – природоохоронні, рекреаційно-туристичні, науково-дослідні та екоосвітні.

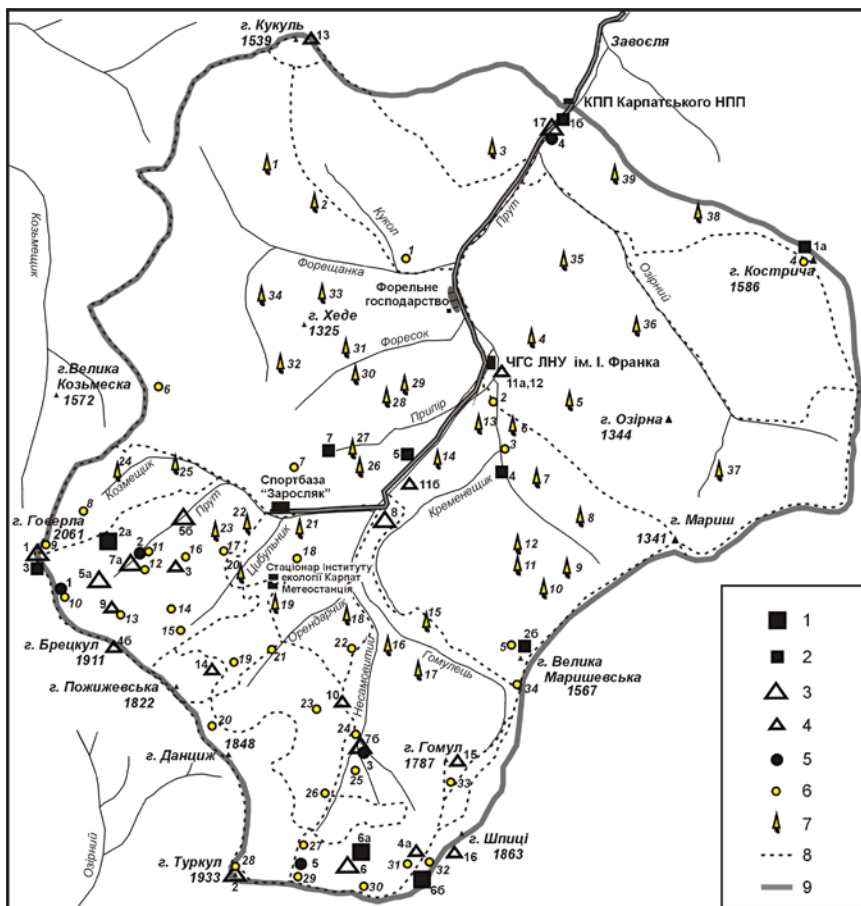

Рис. 1. Цінні природні комплекси та об'єкти верхів'я Пруту в межах ландшафту Чорногора [1]

Умовні позначення до рис. 1: Цінні природні об'єкти: 1–2 – геологічні (назви об'єктів у тексті); 3–4 – геоморфологічні (назви об'єктів у тексті); 5 – гідрологічні (назви об'єктів у тексті); 5 – флористичні та фітоценотичні цінні об'єкти; 6 – стиглі та перестиглі деревостани; 8 – туристичні стежки; 9 – межі верхів'я басейну Пруту.

У науковій літературі традиційно сформувалось розуміння пам'яток неживої природи тільки як *геологічних* [2–4], що охоплюють суто геологічні, а також геоморфологічні й гідрологічні об'єкти. Географи пропонують частину пам'яток природи, що представлені різними формами рельєфу, розглядати як суто *геоморфологічні* [5; 8].

У басейні верхів'я Пруту розташовані наступні середні та невеликі за розмірами пам'ятки неживої природи, при виділенні яких поряд з типовістю і унікальністю враховувалась їхня атрактивність і доступність для огляду. Зазначимо, що багато цікавих об'єктів, які виступають пам'ятками неживої природи виділено у басейні Пруту в околицях смт. Ворохта, с. Микуличин, с. Дора, м. Яремче, с. Ямна, смт. Деятин, с. Заріччя та ін. [2; 10; 11].

Геологічні пам'ятки природи – це виходи на денну поверхню гірських порід, характерних для певного геологічного віку, зокрема еталонні стратиграфічні розрізи (стратотипи); гірські породи, у яких простежуються сліди рухів земної кори (складки, розломи, скиди, насуви) і вулканізму; залишки викопної флори і фауни; цікаві рідкісні або типові гірські породи і мінерали для певного регіону. Відповідно, геологічний тип пам'яток природи поділяють на такі групи: стратиграфічні й геохронологічні, тектонічні, палеонтологічні, мінералого-петрографічні [2]. У межах досліджуваної території виділено наступні пам'ятки (рис. 1):

1. Відклади скупівської світи верхньої крейди репрезентовані грубим піщано-глинистим флішем з прошарками фукоїдних мергелів: а) північно-східні схили

хребта Кострич, б) русло р. Прут.

2. Моноклінальне залягання грубошаруватих і масивних пісковиків з прошарками гравелів чорногірської світи верхньої крейди: а) стінки карів на північно-східних схилах Говерли і Брецькула, б) пригребеневі північно-східні схили хребта Марішевська.

3. Субвертикально залягаюча масивна плита пісковиків чорногірської світи (південно-західний схил г. Говерла).

4. Відклади нижньошипітської підсвіти нижньої крейди репрезентовані чорними некарбонатними аргілітами з прошарками алевролітів (долина потоку Кременешик і його допливу, що бере початок під г. Маріш).

5. Відслонення глинисто-валунної морени верхньоплестоценового віку (вздовж дороги на спортбазу «Заросляк»).

6. Вертикальне залягання пластів пісковиків чорногірської світи: а) урочища Великий і Малий Кізли, б) хребет Шпиці.

7. Відклади ялівцевої світи верхньої крейди репрезентовані вишнево-червоними, зеленими і малопотужними чорними аргілітами з прошарками алевролітів (верхів'я допливу потоку Припир, що витікає на північно-східних схилах хребта Козьмеска).

8. Складкоподібне залягання відкладів чорногірської світи «зрізане» денудаційними процесами (південно-східний схил стінка над озером Бребенескул – відріг головного хребта до вершини Гутин Томнатик (2016 м))

Перелічені геологічні об'єкти відносяться до пам'яток стратиграфічного (1, 2, 4, 5, 7) та тектонічного (3, 6, 8) планів.

Геоморфологічний тип пам'яток природи об'єднує в собі форми земної поверхні, що утворились під домінуючим впливом екзогенних процесів, тобто це форми рельєфу різного генезису [8]. Геоморфологічні пам'ятки мають наукову, естетичну і дидактичну, а долини великих річок, масивні скелі й печери – також виняткову спортивно-туристичну цінність, оскільки їх можна використовувати, відповідно,

для сплавлення на байдарках, скелелазіння і спеліології. У межах досліджуваної території виділяються такі геоморфологічні пам'ятки (рис. 1):

1. Куполоподібна вершина г. Говерла (2061 м) – найвища точка України та Українських Карпат.

2. Пірамідальна вершина г. Туркул (1933 м) зі скельними виходами масивних пісковиків.

3. Оригінальне скельне утворення «Брецькульський камінь».

4. Кам'яні розсипи – куруми й осипища: а) північно-східні пригребеневі схили хр. Шпиці, б) південно-західні привершинні схили г. Брецькул (1911 м).

5. Льодовиково-екзараційні форми плейстоценового зледеніння: а) «верхній» Заросляцький кар, б) «нижній» каруловина між відрогами Брецькула і Говерли.

6. Шпилясті міжкаркові гребені – карлінги (урочища Великий і Малий Кізли).

7. Рігель з водоспадом та коритоподібна долина – трог: а) під г. Говерла у верхів'ї потоку Прут Заросляцький, б) під г. Гомул у верхів'ї потоку Прут Гомульський).

8. Льодовиково-аккумулятивні форми верньоплейстоценового зледеніння – кінцевоморенні горби і пасма (межиріччя Пруту й Кременещика).

9. Нівальні ніші – результат сучасних процесів снігового вивітрювання (стінки кару північної експозиції під г. Брецькул).

10. Акумулятивний конус сходження стрибаючої снігової лавини у підніжжі г. Данцер.

11. Активні зсуви – яскравий прояв сучасних гравітаційних процесів у різних породах: а) у делювіальних відкладах – південно-західний придолинний схил хр. Озірний біля Чорногірського географічного стаціонару (ЧГС); б) у моренних відкладах – правобережжя Пруту уздовж дороги на базу «Заросляк».

12. Ерозійний вріз у руслі р. Прут – результат активізації донної ерозії під час катастрофічного паводку у липні 2008 р. (околиці ЧГС).

13. Пригребеневі схили г. Кукуль з скельними виходами пісковиків.

14. Невелика вертикальна печера (глибиною біля 2,5 м) на пригребеневому схилі відрогів вершини Пожижевська.

15. Залишки траншей і бліндажів на г. Гомул – бегеліративні форми часів Першої світової війни.

16. Химерні скелі на південно-східних схилах хребта Шпиці.

17. Каньйоноподібний відтинок долини річки Прут.

Гідрологічний (гідролого-гідрогеологічний) тип об'єднує пам'ятки, головним об'єктом охорони яких є водні маси. До цих об'єктів належать озера, витoki великих річок, джерела, виходи мінеральних вод тощо. Гідролого-гідрогеологічні пам'ятки мають наукову, естетичну і дидактичну, а мінеральні джерела – й лікувально-рекреаційну цінність. До даного типу об'єктів віднесено (рис. 1):

1. Витoki Пруту Заросляцького під г. Говерла.

2. Каскад водоспадів на Пруті Заросляцькому заввишки 84 м на рігелі під г. Говерла – Говерлянський Гук, найвищий водоспад в Українських Карпатах.

3. Водоспад на Пруті Гомульському під г. Гомул.

4. Водоспад на р. Прут у відкладах скупівської світи (околиці контрольно-пропускного пункту Карпатського НПП у присілку Завоєля).

5. Польодовикове озеро Несамовите (1750 м н.р.м.) – найбільше озеро на північно-східному макросхилі Чорногори (довжина 83 м, ширина 45 м, глибина 1–1,5 м, площа водного дзеркала 0,3 га).

Відзначимо, що деякі із зазначених пам'яток неживої природи не мають аналогів в Українських Карпатах і загалом в Україні. Зокрема, такі об'єкти, як г. Говерла, водоспад Говерлянський Гук, урочища Великий і Малий Кізли та ін.

Цінні флористичні та фітоценотичні об'єкти. Флористична та фітоценотична цінність території басейну Пруту у межах Говерлянського ПОНДВ зумовлена

загальними закономірностями зміни висотних рослинних ступенів і ландшафтних місцевостей та специфікою конкретних екологічних умов. Уваги потребують як рідкісні і зникаючі, так і фонові види рослин та фітоценози. Особливе значення має збереження унікальних та невеликих за площею оселищ, коротка характеристика деяких з них наводиться нижче. Виняткової охорони потребують стиглі та перстиглі деревостани, які мають важливе значення як екологічно-стійкі моделі для відновлення корінного лісового покриву в Чорногорі.

1. У межах висотної місцевості крутосхилого ерозійно-денудаційного лісового середньогір'я особливий інтерес становить післялісова «царинка» у долині р. Форещанка (урочище Бабина яма) з рідкісним для КНПП угрупованням *Nardetum arnicosum* (точка 1). Ці полідомінантні зі складною структурою біловусники з арнікою гірською (*Arnica montana*) сформувалися на місці вологої буково-ялицевої сурамені у нижній частині стрімкого схилу південної експозиції. Проекційне покриття арніки сягає 35–40 %. Серед багатого флористичного складу (понад 100 видів) тут виділяються ендемічні та рідкісні види рослин: астранція велика (*Astrantia major*), волошка карпатська (*Centaurea carpatica*), тирличничок карпатський (*Gentianella carpatica*), билинець комарниковий (*Gymnadenia conopsea*), пальчатокорінники плямистий та Фукса (*Dactylorhiza maculata*, *D. fuchsii*), траунштейнера куляста (*Traunsteinera globosa*), фіалка відхилена (*Viola declinata*) тощо. Проте, сьогодні тут відбувається спонтанне заліснення луки та поступове перетворення у монодомінантне угруповання з перевагою біловуса. Для запобігання втрати цієї надзвичайно мальовничої «царинки» потрібно відновити режим регульованої охорони та проводити періодичне сінокосіння.

2. У межах висотної місцевості терасованих днищ річкових долин у верхів'ї Пруту, в урочищах Гомулець, Форещанка, Маришевська, в долині Пруту між

потоками Форещанка – Гаврилець поширена ендемічна для Карпат формація кремени судетської (*Petasitetea kablikiani*), яка збереглася лише завдяки значній віддаленості від населених пунктів, де вона знищена випасом. Угруповання кремени характеризуються високою зімкненістю та мінливим флористичним складом, що пояснюють строкатістю умов та випадковим занесенням насіння різних видів рослин. Флора складається з різних екологічних груп – високотрав'я, пасовищних бур'янів і злаків, лісових гігрофільних видів: безщитника жіночого (*Athyrium filix-femina*), гадючника оголеного (*Filipendula denudata*), м'яти довголистої (*Mentha longifolia*), осотів прибережного та Вальдштейна (*Cirsium erisithales*, *C. waldsteinii*), підбілу звичайного (*Tussilago farfara*) тощо. Руслами потоків сюди потрапляють гірські та альпійські види: гусимець альпійський (*Arabis alpine*), волошка м'яка (*Centaurea mollis*), незабудка альпійська (*Myosotis alpestris*), тоція карпатська (*Tozzia carpatica*) та ін.

На високих терасах та у підніжжях схилів поширені заболочені луки – «млаки» з пануванням валеріани цілолистої (*Valeriana simplicifolia*), комиша лісового (*Scirpus silvatica*), мітлиці собачої (*Agrostis canina*), осока прибережного, осоки жовтої (*Carex flava*), які належать до первинних угруповань і формуються у несприятливих для лісу умовах – перезволожений едатопах на глейових ґрунтах, торфовищах та у місцях виходу ґрунтових вод. Особливої уваги заслуговують такі угруповання в долині потоку Кременешик, у підніжжі схилів Озінного та Мариша (точки 2, 3). Багатий флористичний склад (до 100 видів) репрезентований осоками, злаками, орхідними, іншими гігрофільними видами, такими як бобівник трилистий (*Menianthes trifoliata*), калюжниця болотна (*Caltha palustris*), білозір болотний (*Parnassia palustris*), товстянка звичайна (*Pinguicula vulgaris*) та іншими рідкісними видами.

3. Фрагменти субальпійської пустищ-

ної рослинності репрезентовані оліготрофними лохиново-брусницевими чорничниками та чорницево-лохиновими лежачекостричниками на другорядних хребтах – Кострича (точка 4), Маришевська (точка 5), Козьмеска (точка 6, 7) у межах висотної місцевості випуклого непенленізованого холодного вологого лісистого середньогір'я. Серед достатньо бідного флористичного складу (40–50 видів) аспект тут створюють такі види, як нечуйвітер альпійський (*Hieracium alpinum*), ситник трироздільний (*Juncus trifidus*), вівсюнець різнобарвний (*Helictotrichon versicolor*); зростають арніка гірська, тирлич роздільний (*Gentiana laciniata*) та ін.

4. Висотні місцевості непенленізованого альпійсько-субальпійського та давньо льодовиково-ерозійного субальпійського високогір'я Чорногори відзначаються різноманітністю екоотопів – оселищ рідкісних і зникаючих видів рослин та фітоценозів. Особливо вирізняються (як місця концентрації раритетного фіторізноманіття) у межах басейну Пруту масиви Говерли та Туркула-Шпиць.

На схилах північного котла масиву Говерли (точка 8) розміщене одне з двох відомих для Чорногори місцезростань первоцвіту Галлера (*Primula halleri*). Загалом, на Говерлі можна побачити і нехарактерні для цієї частини Чорногори рослинні угруповання, які своє поширення мають на південний-схід від Шпиць. Зокрема, круті кам'янисті схили північної експозиції Говерли фрагментарно зайняті угрупованнями верб Китайбелевої і трав'яної (*Salix kitaibeliana*, *S. herbacea*), а привершинна та вершинна поверхні – вкриті угрупованнями осоки зігнутої (*Carex curvula*) (точка 9). Надзвичайно цінними та природоохоронно-важливими є оселища гідрофільної рослинності біля витоків Заросляцького Пруту та на стінці рігеля біля водоспаду Гук. На мінеральних та мілких торф'янистих ґрунтах біля витоків Заросляцького Пруту на сідловинній поверхні під Говерлою (точка 10) сформувалося угруповання осоки чорної

(*Carex nigra*) з геліоспермою карпатською (*Heliosperma carpatica*), калюжницею приємною (*Caltha laeta*), пухівкою вузьколистною (*Eriophorum angustifolium*), любочками гуцульськими (*Leontodon gutzulorum*) тощо. Вологі скелясті стінки рігеля (правого берега потоку Заросляцького Пруту) (точка 11) фрагментарно вкриті висячими болотами, репрезентованими гідрофільними видами, серед яких виділяються геліосперма карпатська, жовтяниця альпійська (*Chrysosplenium alpinum*), зніт приальпійський (*Epilobium alpestre*).

5. У межах масиву Брецькула трапляється рідкісне угруповання наскельниці лежачої (*Loiseleuria procumbens*), фрагментарно поширене на щербенистих сухих схилах північної експозиції виположеної привершинної частини Брецькульського каменя (точка 12). Унікальним оселищем фіторізноманіття, репрезентованого незізмкнутими здебільшого різнотравними й злаково-різнотравними несформованими угрупованнями на конгломератових скелях та осипищах, є велика нівальна ніша у привершинній частині схилу північної експозиції г. Брецькул (так званий кар у карі). Серед багатого флористичного складу (понад 200 видів) вагомо репрезентована рідкісна компонента – ендемічні, реліктові, аркто-альпійські та види, занесені до Червоної книги України. Це анемона нарцисоцвіта (*Anemone narcissiflora*), вероніка Баумгартена (*Veronica baumgarthenii*), гусимець альпійський (*Arabis alpina*), нечуйвітер альпійський, родіола рожева (*Rhodiola rosea*), рододендрон східнокарпатський (*Rhododendron kotschyi*), сон білий (*Pulsatilla alba*), фіалка двоквіткова (*Viola biflora*), шолудивник кільчастий (*Pedicularis verticillata*) тощо (точка 13).

Оригінальні флористично-екологічні комплекси зі значним видовим різноманіттям (понад 200 видів) за участю раритетних видів рослин (анемона нарцисоцвіта, арніка гірська, рододендрон східнокарпатський, тирличі безстебельний і крапчастий (*Gentiana acaulis*, *G. punctata*) тощо) сформувалися на дуже стрімких

(30-45°) північно-східних схилах Брецькула з чорницево-різнотравним гірсько-сосновим і зеленівільховим криволіссям у поєднанні з кам'янистими осипищами і виходами корінних порід (точка 14).

Флористично та фітоценотично цікавими об'єктами, яскраво вираженими вздовж потоку Цибульник у межах тильної стінки верхнього котла Пожижевсько-Брецькульського кару, є гідрофільні угруповання. Зокрема, це ендемічна для Карпат формація жерухи Опіца (*Cardamine opizii*) та формація сугайника карпатського (*Doronicum carpaticum*), які сформувалися в умовах надлишку зволоження на малопотужних бідних на органічні рештки алювіальних ґрунтах та характеризуються пануванням гірського різнотрав'я, значною участю мохів та малою кількістю злаків та осок (точка 15).

В урочищі «Цибульник» (нижньому котлі кару), на тлі яскраво вираженого гіпново-сфагнового болота з пухівко-куничниковими гірсько-сосновими суборами, зафіксований єдиний у Карпатах локалітет скородо-цибулевого лісокомишника (точка 17), який відновився внаслідок введення заповідного режиму. Окрім звичайних болотних видів та панівних в угрупованні цибулі скороди (*Allium schoenoprasum*) і комиша лісового (*Scirpus sylvaticus*) тут трапляється багато рідкісних рослин, зокрема, представників родини орхідних (Orchidaceae).

На північному відрозі Брецькула (під скельними виходами Брецькульського каменя) простежується природна (орографічна) межа лісу (точка 16), репрезентованого смерековими ценозами з покривом зі щитника австрійського (*Dryopteris austriaca*). Натомість, відновлення антропогенно-зниженої межі лісу яскраво виражене на північному відрозі г. Пожижевська, у межах так званого урочища язик, де у першій половині ХХ ст. функціонувала високогірна Ботанічна станція (Відділ Ботанічно-рільничої станції у Львові) (точка 18).

6. Флористично- та фітоценотично-

оригінальним є польодовиковий кар між Пожижевською і Данцером, у межах якого вирізняються особливі динамічні оселища фітоценотично несформованих угруповань, зокрема, великої нівальної ніші (у аргілітових товщах) на дуже стрімкій стінці східної експозиції (точка 19), кам'янистих та осипищних нижніх частин стінок кару (вздовж верхньої австрійської стежки) (точка 20), а також специфічних гідрофільних угруповань на схилах морени вздовж потоку Орендарчик (точка 21). Тут вагомо репрезентовані ендемічні, реліктові, аркто-альпійські та види, занесені до Червоної книги України. Це анемона нарцисоцвіта, вероніка Баумгартена, гусимець альпійський, нечуйвітер альпійський, рододендрон східнокарпатський, сон білий, сугайник карпатський, фіалки двоквітка та відхилена, різні види тирличів та орхідних тощо.

7. Оригінальність фітоценотичного середовища та особлива концентрація раритетного фіторізноманіття властива південно-східній частині хребта від Данцера до Шпиць. Зокрема, особливі оселища сформувалися на моренних схилах північно-східної експозиції над потоком Орендарчик, де зростають високоповнотні пристигаючі мохові смеречники з блехнумом колосистим (*Blechnum spicant*) (точка 22), у межах обвальних осипних стінок східної експозиції плеча Данцера (точка 23) з комплексом субальпійського високотрав'я та зеленівільшняків над потоками Гомулецьким і Несамовитим при їхньому злитті (точка 24), де на валунах у їхньому руслі формуються своєрідні полицьки з гідрофільними флорокомплексами (білозір болотний (*Parnassia palustris*), геліосперма карпатська, жеруха Опіца, калюжниця приємна, сугайник карпатський тощо), а береги вкриті барвистим папоротевим різнотрав'ям (сугайники карпатський і австрійський (*Doronicum austriacum*), герань альпійська (*Geranium alpestre*), гірчак зміїний (*Polygonum bistorta*), тирлич ваточників (*Gentiana asclepiadea*) та ін.). На щербенистих відкладах під стінкою рі-

геля фрагментарно представлені своєрідні вологолюбні угруповання верби філіколістої (*Salix phylicifolia*) та лапландської (*S. lapponum*) (точка 25), а власне стрімка стінка рігеля, по суті, встелена формацією рододендрона східнокарпатського (точка 26). Днище кару під Туркулом в околицях озера Несамовитого є оселищем гіпново-сфагнових боліт у поєднанні з пухівко-куничниковими гірсько-сосновими суборами (точка 27). На вершині гори Туркул на площі в кілька десятків метрів зберігся фрагмент рідкісного угруповання з пануванням горлянки дворядної (*Oreochloa disticha*) (точка 28). Це єдине на Україні місцезростання цього виду.

Стрімкі схили північної експозиції над озером у комплексі з кам'янистими осипищами та виходами корінних порід вкриті фрагментами чорницево-різнотравних гірськососняків та зеленовільшників, рододендронників, лохинників, куничників, а також рідкісними альпійськими і скельними ценозами з переважанням костриці різнобарвної (*Festuca versicolor*), ломикаменю волотистого (*Saxifraga paniculata*), родіоли рожевої (*Rhodiola rosea*), сеслерії голубуватої (*Sesleria coerulana*) (точка 29). Привершинні та пригребеневі поверхні від Великого Кізла (точка 30) до Шпиць (точка 31, 32) є основним місцем зростання в басейні Пруту рідкісних альпійських угруповань – жовтозілля карпатського (*Senecio carpathicus*) наскельниці лежачої, первоцвіту дрібного, верби трав'яної та сухоцвіту лежачого (*Gnaphalium supinum*). Особливе флористичне різноманіття (понад 250 видів) простежується на скелястих схилах Шпиць.

Надзвичайно оригінальними однак бідними за флористичним складом є оселища сфагнових мохів на сідлі між Гомулом і Шпицями (точка 33) та пухівково-сфагнового угруповання на сідлі між Маришевською і Шпицями (точка 34).

Вияткової охорони потребують наведені нижче **стиглі та перестиглі деревостани**, частина з яких має усі ознаки пралісів (рис.1):

1, 2. Смерекові деревостани на схилах пд-зх експозиції хребта Кукуль (кв. 1, 6).

3. Букові деревостани на схилах пд-сх експозиції хребта Кукуль (кв. 4).

4, 5. Букові деревостани на схилах пд-зх експозиції хребта Озірний (кв. 11, 14).

6, 7. Смерекові деревостани у підніжжі схилу зх експозиції та у середній частині схилу пд-зх експозиції хребта Мариш (кв. 17).

8. Смерекові деревостани у верхів'ї потоку Маришевська на схилах пд-зх експозиції хребта Мариш (кв. 17).

9, 10. Смерекові деревостани у середній і у верхній частинах схилу пн-сх експозиції хребта Маришевська (кв. 23).

11, 12. Ялицеві і букові деревостани у середній частині схилу пн-сх експозиції хребта Маришевська (кв. 22).

13, 14. Смерекові деревостани у середній і верхній частинах схилу північно-східної експозиції моренного пасма на правому березі Пруту (кв. 16).

15. Смерекові деревостани в середній частині схилу пд-зх експозиції хребта Маришевська (кв. 21).

16. Смерекові деревостани на схилі пн-зх експозиції моренного пасма між потоками Несамовитий і Гомулець (кв. 21).

17. Смерекові деревостани в нижній частині схилу північної експозиції гори Гомул (кв. 21).

18. Смерекові деревостани на схилі пн-сх експозиції моренного пасма між потоками Несамовитий і Орендарчик (кв. 21).

19, 20. Приполонинні смерекові деревостани на схилах сх і пн-сх експозицій відрогу Пожижевської (кв. 19).

21. Смерекові деревостани у нижній частині схилу пн експозиції відрогу Пожижевської на правому березі Пруту (кв. 19).

22. Смерекові деревостани у нижній частині схилу сх експозиції відрогу Брецула (кв. 19).

23. Смерекові деревостани на літологічній межі свого поширення (середня частина схилу східної експозиції відрогу Брецула (кв. 19)).

24. Смерекові деревостани на верхній

межі свого поширення в долині потоку Козьмещик (кв. 25).

25. Смерекові деревостани в нижній частині схилів пн-сх експозиції відрогу Говерли на правому березі потоку Козьмещик (кв. 25).

26, 27. Букові і смерекові деревостани у нижній частині схилів східної експозиції хребта Козьмеска у долині Припора (кв. 15).

28, 29. Ялицеві і букові деревостани на привершинній поверхні пн-сх відрогу хребта Козьмеска (кв. 12, 13).

30. Смерекові деревостани у нижній частині схилів пн експозиції відрогу хребта Козьмеска на правому березі верхів'я Фореска (кв. 12).

31. Ялицеві деревостани у нижній частині схилів пд-сх експозиції масиву Хеде на лівому березі Фореска (кв. 8).

32. Смерекові деревостани на схилах північної експозиції хребта Козьмеска у верхів'ї Форещанки (кв. 9).

33. Смерекові деревостани у середній частині схилів північної експозиції масиву Хеде (кв. 8).

34. Ялицеві деревостани у нижній частині схилів західної експозиції масиву Хеде на правому березі Форещанки (кв. 9).

35. Смереково-букові деревостани у середній частині схилів північної експозиції хребта Озірний.

36, 37. Смерекові деревостани на стрімких схилах пн експозиції хребта Озірний.

38. Приполонинні смерекові деревостани на схилі пд-зх експозиції хребта Кострича.

39. Букові-смерекові деревостани у верхній частині схилів пд-зх експозиції хребта Кострича.

Значну частину з перелічених вище пам'яток неживої природи, флористичних та фітоценотичних об'єктів, стиглих та перестиглих деревостанів можна використати як атрактивні об'єкти під час подорожування науково-пізнавальними стежками «На гору Говерла» (протяжність 10,5 км) і «На озеро Несамовите» (6 км) та п'ятьма туристичними маршрутами.

Зокрема, через територію Говерлянського ПОНДВ пролягають наступні туристичні маршрути: 1) КПП Говерлянського ПОНДВ – спорбаза «Заросляк» – г. Говерла – перехід Черногірським хребтом – г. Піп Іван – озеро Марічейка – с. Погорілець – с. Шибени (протяжність 30 км); 2) КПП Говерлянського ПОНДВ – спорбаза «Заросляк» – г. Говерла – перехід Черногірським хребтом – г. Піп Іван – г. Гропа – ур. Бангоф – с. Погорілець – с. Шибени (Явірник) – с. Бистрець – ур. Озірний – КПП Говерлянського ПОНДВ (60 км); 3) КПП Говерлянського ПОНДВ – г. Кукуль – г. Петрос – г. Говерла – спортбаза «Заросляк» – КПП Говерлянського ПОНДВ (20 км); 4) с. Дземброня – полонина Косарише – с. Бистрець – полонина Псарівка – полонина Озірний – КПП Говерлянського ПОНДВ (24 км) і 5) с. Бистрець – ур. Гаджина – г. Шпиці – г. Ребра – г. Гутин Томнатик – ур. Кізі Улоги – ур. Кедроватий – с. Бистрець (16,5 км) [6].

Перелічені пам'ятки неживої природи, флористичні та фітоценотичні об'єкти, стиглі та перестиглі деревостани демонструються студентам під час проведення навчальної фізико-економіко-географічної практики на базі ЧГС та під час гірських походів [9].

На завершення відзначимо, що верхів'я басейну Пруту має виняткову ландшафтну, геолого-геоморфологічну і флористично-геоботанічну цінність не тільки у межах КНПП, а й в Українських Карпатах загалом завдяки своєрідному поєднанню рис середньогірного і високогірного рельєфу, яскраво вираженій висотній рослинній поясності та наявності значної кількості раритетних видів рослин, зокрема, видів аркто-альпійської флори. Найбільшу цінність представляє ділянка головного Черногірського хребта з фрагментами полонинської поверхні вирівнювання й яскраво вираженим комплексом давньоольдовиково-екзараційних форм рельєфу (двох-трьох поверхова система карів з бічними і донними моренами та численними виходами корінних порід) та

верхня частина долини Пруту (трог вистелений кінцевомореними відкладами у вигляді видовжених горбів і пасм).

Література

1. Брусак В. П. Цінні природні комплекси і об'єкти верхів'я Прута в межах Чорногори та проблеми їх збереження / В. П. Брусак, А. В. Мельник, Б. В. Сенчина // Матеріали наук.-практ. конф. «Природні комплекси й екосистеми верхів'я ріки Прут», 15-17 травня 2009 р. – Львів–Ворохта : Видавництво ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – С. 300-321.

2. Геологические памятники Украины: справочник-путеводитель / Коротенко Н.Е., Щирица А.С., Каневский А.Я. и др. – К.: Наук. думка, 1987. – 156 с.

3. Геологічні пам'ятки природи України: проблеми вивчення, збереження та раціонального використання / Грищенко В.П., Іщенко А.А., Русько Ю.О., Шевченко В.І. – К., 1995. – 60 с. Препринт НАН України, Центр. наук.-природн. музей; 95-1.

4. Даниш В. Заповідні геологічні об'єкти Гуцульщини // Історія Гуцульщини. Т.4. – Львів: Логос, 1999. – С. 41–56.

5. Зінько Ю., Заповідні геоморфологічні об'єкти Українських Карпат: структура, особливості поширення та використання / Ю. Зінько, В. Брусак, Р. Гнатюк, Р. Кобзак // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій: Матеріали міжнар. семінару присв. 90-річчю від дня народж. проф. П. Цися. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – С. 260–280.

6. Карпатський національний природний парк / [О.І. Киселюк, М.М. Приходько, А.І. Яворський та ін.]. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2009. – 672 с.

7. Малиновський К.А. Рослинність високогір'я Українських Карпат. – К.: Наукова думка, 1980. – 277 с.

8. Палієнко Е.Т. Поисковая и инженерная геоморфология. – К.: Вища школа, 1978. – 198 с.

9. Рожко І.М. Географо-екологічні маршрути Чорногори: навч. посібник / І.М. Рожко, В.П. Матвіїв, В.П. Брусак. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка. – 224 с.

10. Стойко С.М. Природа Карпатського національного парку / С.М. Стойко, Л.І. Мілкіна, Л.О. Тасенкевич та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – 214 с.

11. Флора і рослинність Карпатського заповідника. – К.: Наукова думка, 1982. – 220 с.

Brusak V.P., Senchyna B.V., Krychevska D.A. VALUABLE NATURAL COMPLEXES AND OBJECTS HEADWATERS PRUT WITHIN THE LIMITS CHORNOGORA: ECOTOURISM FUTURE USE. *Filed listing and characterized of inanimate nature (geological, geomorphological, hydrological), floral and phytocenological objects, ripe and overripe stands at the headwaters of the Prut. The use possibilities of valuable natural complexes and objects of the mountain massif in teaching cognitive and ecotourism purposes are considered.*

Keywords: geological, geomorphological, hydrological, floral, phytocenotic, valuable objects, woodstands, hiking trails.

Брусак В.П., Сенчина Б.В., Кричевська Д.А. ЦЕННЫЕ ПРИРОДНЫЕ КОМПЛЕКСЫ И ОБЪЕКТЫ ВЕРХОВЬЕВ ПРУТА В ПРЕДЕЛАХ ЧЕРНОГОРЫ: ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКОТУРИСТИЧЕСКОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ. Перечислены и охарактеризованы достопримечательности неживой природы (геологические, геоморфологические, гидрологические), флористические и фитоценологических объекты, спелые и перестойные древостои в верховье Прута. Рассмотрены возможности использования ценных природных комплексов и объектов горного массива Черногора в учебно-познавательных и экотуристических целях.

Ключевые слова: геологические, геоморфологические, гидрологический, флористический, фитоценотический, ценные объекты, древостои, туристические тропы.